

การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญ: การศึกษาและวิเคราะห์ ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรค พร้อมแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน*

COMMUNITY-BASED WATER MANAGEMENT IN AMNAT CHAROEN PROVINCE : A STUDY AND ANALYSIS OF SUCCESS FACTORS AND OBSTACLES WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT APPROACHES

จันทร์เพ็ญ ประเสริฐศรี¹ และ ชาญชัย จิวจินดา²

Chanpen Prasertsri¹ and Chanchai Jewjinda²

¹⁻²มหาวิทยาลัยรังสิต

¹⁻²Rangsit University, Thailand

Corresponding Author's Email: chanchaijew@rsu.ac.th

วันที่รับบทความ : 25 กุมภาพันธ์ 2026; วันแก้ไขบทความ 8 มีนาคม 2569; วันตอบรับบทความ : 10 มีนาคม 2569

Received 25 February 2026; Revised 8 March 2026; Accepted 10 March 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัจจุบันของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญ 2) วิเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน และ 3) เสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนให้เกิดความยั่งยืนทั้งในเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ งานวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 25 คน ซึ่งประกอบด้วยผู้กำหนดนโยบาย เจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และประชาชนใน

Citation:

* จันทร์เพ็ญ ประเสริฐศรี และ ชาญชัย จิวจินดา. (2569). การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญ: การศึกษาและวิเคราะห์ ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรค พร้อมแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน.

วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม, 4(2), 1401-1418.

Chanpen Prasertsri and Chanchai Jewjinda. (2026). Community-Based Water Management In Amnat Charoen Province : A Study And Analysis Of Success Factors And Obstacles With Sustainable Development Approaches. Journal of Interdisciplinary Social Development, 4(2), 1401-1418.;

DOI: <https://doi.org/10.>

Website: <https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/>

พื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยเทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้า

ผลการวิจัย พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญมีลักษณะการดำเนินงานที่อาศัยกลไกของชุมชนเป็นฐาน โดยปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญประกอบด้วย ภาวะผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ความชัดเจนของบทบาทและโครงสร้างองค์กรในระดับพื้นที่ ความต่อเนื่องในการดำเนินงาน และความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคประชาชน ขณะที่อุปสรรคสำคัญ ได้แก่ ความไม่ชัดเจนและความไม่ต่อเนื่องของนโยบายภาครัฐ การขาดแคลนงบประมาณ ความซ้ำซ้อนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และข้อจำกัดด้านองค์ความรู้และเทคนิคในการจัดการทรัพยากรน้ำ

คำสำคัญ: การจัดการน้ำโดยชุมชน, ความยั่งยืน, การมีส่วนร่วม

Abstract

This research aims to: (1) study the current state of community-based water resource management in Amnat Charoen Province; (2) analyze the success factors and obstacles of such management; and (3) propose guidelines for developing sustainable community-based water resource management at both policy and practical levels. The study employs a qualitative research methodology, collecting data from 25 key informants, including policymakers, government officials, academics, community leaders, and local residents in Amnat Charoen Province. Research instruments include in-depth interviews, focus group discussions, and participant observation. Data were analyzed using descriptive content analysis, and the reliability of the data was verified through the triangulation technique.

The findings reveal that community-based water resource management in Amnat Charoen Province operates through community-based mechanisms. Key success factors include strong community leadership, clear roles and organizational structures at the local level, continuity of operations, and

collaboration among various sectors, including both the government and the public. Meanwhile, significant obstacles include the lack of clarity and continuity in government policies, budget shortages, overlapping responsibilities among relevant agencies, and limitations in knowledge and technical expertise regarding water management.

Keywords: Community-Based Water Management, Sustainability, Participation

บทนำ

ทรัพยากรน้ำเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่หล่อเลี้ยงการดำรงชีวิตของมนุษย์ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางอาหาร สุขภาวะของประชาชน และเสถียรภาพของระบบนิเวศในระยะยาว การจัดการทรัพยากรน้ำจึงมีอาจจำกัดอยู่เพียงมิติทางเทคนิคหรือวิศวกรรม หากแต่เป็นประเด็นเชิงนโยบายและการกำกับดูแลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงสร้างอำนาจ กระบวนการตัดสินใจ และการจัดสรรทรัพยากรในสังคม (UNESCO, 2022) ในบริบทของประเทศไทย ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำได้สะสมและทวีความซับซ้อนมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในมิติของความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงแหล่งน้ำ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำ และข้อจำกัดของโครงสร้างการบริหารจัดการที่มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจ ส่งผลให้การจัดการทรัพยากรน้ำในหลายพื้นที่ขาดประสิทธิภาพ ความยั่งยืน และความสอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2566)

ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนได้ถูกเสนอเป็นทางเลือกเชิงนโยบายและเชิงวิชาการ โดยมีการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแกนกลาง Arnstein (1969) ได้นำเสนอกรอบแนวคิดบันไดการมีส่วนร่วมเพื่ออธิบายระดับของอำนาจที่ประชาชนมีต่อกระบวนการตัดสินใจ โดยใช้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมที่จำกัดอยู่เพียงระดับการให้ข้อมูลหรือการรับฟังความคิดเห็นไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้อย่างแท้จริง งานวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรจำนวนมากยืนยันว่าความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรขึ้นอยู่กับความร่วมมือเชิงอำนาจที่ประชาชนสามารถร่วมกำหนดกติกา ตรวจสอบ และตัดสินใจในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง (Pretty, 1995)

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources: CPRs) ของ Ostrom (1990) ซึ่งได้แย้งแนวคิดคลาสสิกว่าทรัพยากรร่วมย่อม

นำไปสู่ความเสื่อมโทรม โดยเสนอว่าทรัพยากรประเภทนี้สามารถจัดการได้อย่างยั่งยืน หากมีการออกแบบสถาบันและกติกาที่เหมาะสม โดยเน้นบทบาทของผู้ใช้ทรัพยากรในการกำหนดกติกาการใช้ การติดตามตรวจสอบ การบังคับใช้กฎ และการจัดการข้อขัดแย้ง แนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากงานวิจัยด้านการจัดการน้ำโดยชุมชนที่ชี้ว่าความเข้มแข็งของสถาบันชุมชนและทุนทางสังคมเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่กำหนดผลลัพธ์ของการจัดการทรัพยากรน้ำ (Meinzen-Dick, 2002)

ในระดับโครงสร้างมหภาค แนวคิดการกำกับดูแลทรัพยากรน้ำ (Water Governance) และการกระจายอำนาจ (Decentralization) ถูกนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ชุมชน และภาคส่วนต่าง ๆ ในการจัดการทรัพยากรน้ำ งานวิจัยด้าน governance ชี้ว่าการกำกับดูแลแบบพหุศูนย์ (polycentric governance) ซึ่งมีหลายศูนย์อำนาจที่เชื่อมโยงและถ่วงดุลกันอย่างเหมาะสม สามารถเพิ่มความยืดหยุ่น ความสามารถในการปรับตัว และประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรในบริบทที่มีความซับซ้อน (Ostrom, 2010) อย่างไรก็ตาม ในประเทศกำลังพัฒนา การกระจายอำนาจที่ไม่สมบูรณ์มักจำกัดบทบาทของชุมชนไว้เพียงระดับการดำเนินการภายใต้กรอบนโยบายจากส่วนกลาง ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของประชาชนถูกทำให้เป็นเพียงเชิงสัญลักษณ์ และไม่สามารถสร้างอำนาจต่อรองเชิงสถาบันได้อย่างแท้จริง (Ribot, 2002)

พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยสะท้อนปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำดังกล่าวอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะจังหวัดอำนาจเจริญซึ่งเผชิญทั้งปัญหาร้ายแล้งซ้ำซาก น้ำท่วมตามฤดูกาล และข้อจำกัดในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ การพึ่งพิงทรัพยากรน้ำในระดับชุมชนจึงกลายเป็นกลไกสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาของประชาชนในพื้นที่ (กรมชลประทาน, 2567) แม้แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนจะได้รับการยืนยันในเชิงวิชาการว่าเป็นแนวทางที่มีศักยภาพในการเพิ่มประสิทธิภาพ ความยั่งยืน และความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรน้ำ (Meinzen-Dick et al., 2002) แต่การนำไปปฏิบัติในบริบทพื้นที่จริงยังคงเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง บทความวิจัยนี้จึงมุ่งวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัจจัยความสำเร็จ อุปสรรค และแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญอย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญ
2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน
3. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนให้เกิดความยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ซึ่งมีความเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการศึกษาประเด็นการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนที่มีความซับซ้อน เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างอำนาจในระดับพื้นที่ การเลือกใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพช่วยให้ผู้วิจัยสามารถทำความเข้าใจมุมมอง ประสบการณ์ และการให้ความหมายของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างลึกซึ้ง มากกว่าการอธิบายปรากฏการณ์ผ่านตัวชี้วัดเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วยจำนวน 25 คน คัดเลือกโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) เพื่อให้ครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักในกระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำ ได้แก่ ผู้กำหนดนโยบายและเจ้าหน้าที่รัฐในระดับจังหวัดและท้องถิ่น นักวิชาการด้านทรัพยากรน้ำและการพัฒนาชุมชน ผู้นำชุมชน คณะกรรมการจัดการน้ำ และประชาชนในพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างดังกล่าวช่วยให้ข้อมูลที่ได้รับความหลากหลายและสะท้อนภาพรวมของการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับพื้นที่อย่างรอบด้าน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) การใช้เครื่องมือหลายประเภทช่วยให้สามารถตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกันและลดอคติของข้อมูล เครื่องมือวิจัยได้รับการพัฒนาโดยอาศัยกรอบแนวคิดและการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้คำถามการวิจัยสามารถสะท้อนประเด็นเชิงโครงสร้าง ปัจจัยความสำเร็จ และอุปสรรคของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนได้อย่างชัดเจน

การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาและเชิงตีความ (descriptive and interpretive content analysis) โดยเริ่มจากการถอดเทปการสัมภาษณ์

และการสนทนากลุ่มอย่างละเอียด จากนั้นทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูล สร้างรหัส (coding) และสังเคราะห์ประเด็นสำคัญที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินไปพร้อมกับการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ข้อค้นพบสะท้อนความเป็นจริงของบริบทพื้นที่มากที่สุด

ในด้านความน่าเชื่อถือของงานวิจัย (research rigor) ผู้วิจัยใช้เทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) ทั้งในมิติของแหล่งข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และผู้ให้ข้อมูล นอกจากนี้ ยังมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลบางส่วน (member checking) เพื่อยืนยันความถูกต้องของการตีความข้อมูล กระบวนการดังกล่าวช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือ ความโปร่งใส และความเข้มแข็งทางระเบียบวิธีของงานวิจัย ทำให้ข้อค้นพบสามารถนำไปใช้เป็นฐานในการอภิปรายเชิงทฤษฎีและเชิงนโยบายได้อย่างมีน้ำหนัก

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สภาพปัจจุบันของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญ

ผลการวิจัย พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญมีลักษณะเป็นการจัดการร่วมระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชน โดยชุมชนมีบทบาทหลักในระดับการดำเนินงาน เช่น การดูแลรักษาแหล่งน้ำ การซ่อมบำรุงระบบน้ำ และการกำหนดกติกาการใช้น้ำในระดับหมู่บ้าน ขณะที่บทบาทด้านการวางแผนเชิงนโยบายและการจัดสรรงบประมาณยังคงอยู่ภายใต้การกำกับของหน่วยงานรัฐเป็นสำคัญ

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน

ผลการวิจัย พบว่า ปัจจัยความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญหลายประการที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ประการแรกคือภาวะผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีความเสียสละ และสามารถทำหน้าที่ประสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประการที่สองคือการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการจัดการน้ำอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การกำหนดกติกา การดำเนินงาน ไปจนถึงการติดตามและประเมินผล

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 แนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนให้เกิดความยั่งยืน

จากการสังเคราะห์ข้อค้นพบ ผลการวิจัยเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนอย่างเป็นระบบ ได้แก่ การเสริมสร้างศักยภาพผู้นำและองค์กรชุมชน การพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีบทบาทในการตัดสินใจมากขึ้น การบูรณาการการทำงานระหว่างหน่วยงานเพื่อลดความซ้ำซ้อน และการสนับสนุนทรัพยากรและงบประมาณจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง

แนวทางดังกล่าวสะท้อนว่าความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนขึ้นอยู่กับ การปรับโครงสร้างการกำกับดูแลให้เอื้อต่อการมีส่วนร่วมเชิงอำนาจของชุมชน ควบคู่กับการเสริมสร้างกลไกสนับสนุนจากภาครัฐในระยะยาว

อภิปรายผล

กรณีของจังหวัดอำนาจเจริญสะท้อนให้เห็นความเปราะบางของระบบการจัดการแบบรัฐนำ (Top-down) โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกลที่ระบบราชการมีข้อจำกัดทางทรัพยากรและบุคลากร ในขณะเดียวกัน ชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองและมีความยืดหยุ่นสูง เช่น ชุมชนที่มีการจัดเวรใช้น้ำ กติกาชุมชน หรือการซ่อมแซมด้วยแรงงานตนเอง จะสามารถรับมือกับภาวะวิกฤติได้ดีกว่า โดยจำแนกได้ใน 4 มิติ

1. ด้านการบริหารราชการแผ่นดิน ประเทศไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันยังคงสะท้อนลักษณะการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจไว้ที่ส่วนกลางเป็นหลัก แม้จะมีความพยายามในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารให้เปิดกว้างมากขึ้นในบางช่วงเวลา แต่โดยภาพรวม ระบบราชการแบบรวมศูนย์ยังคงมีอิทธิพลเหนือกระบวนการพัฒนาทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับท้องถิ่น (วสันต์ เหลืองประภัสร์, 2553) ผลจากการรวมศูนย์อำนาจดังกล่าว ส่งผลให้หน่วยงานกลางมีบทบาทเป็นผู้ตัดสินใจแทนชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชน ทั้งในด้านการจัดสรรทรัพยากร การวางแผนพัฒนา และการดำเนินโครงการต่าง ๆ โดยไม่ได้ฟังเสียงของประชาชนหรือพิจารณาบริบทของพื้นที่ ทำให้ปัญหาต่าง ๆ ไม่ได้รับการแก้ไขและนับวันปัญหายังมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ การบริหารราชการแบบรวมศูนย์ยังส่งผลให้เกิดความล่าช้าในการดำเนินงาน ความซ้ำซ้อนของระบบราชการ และการขาดความยืดหยุ่นในการแก้ไขปัญหา

เฉพาะพื้นที่ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น (วสันต์ เหลืองประภัสร์, 2553) ที่สำคัญคือ ทำให้ประชาชนกลายเป็นเพียง “ผู้รับบริการ” แทนที่จะเป็น “ผู้กำหนดทิศทาง” ของการพัฒนาในพื้นที่ของตนเอง ความรู้สึกห่างเหินระหว่างรัฐกับประชาชนจึงเพิ่มมากขึ้น ส่งผลต่อความไม่ไว้วางใจในระบบ และสร้างภาวะพึ่งพิงต่อรัฐอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาในระยะยาว

ทางออก คือ การกระจายอำนาจมายังชุมชนท้องถิ่นเพื่อลดปัญหาจากการรวมศูนย์อำนาจ แนวคิด “การกระจายอำนาจ” (Decentralization) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ในฐานะทางเลือกที่สำคัญในการพัฒนาระบบการบริหารให้มีประสิทธิภาพและใกล้ชิดกับประชาชนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการกระจายอำนาจไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม การกระจายอำนาจในทางปฏิบัติยังคงเผชิญกับอุปสรรคหลายประการ เช่น การถ่ายโอนภารกิจที่ไม่สอดคล้องกับศักยภาพของท้องถิ่น การขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณ รวมถึงการควบคุมจากส่วนกลางที่ยังคงดำรงอยู่ในหลายรูปแบบ การกระจายอำนาจจึงต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในด้านการบริหารจัดการ การวางแผน และการมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนสามารถรับบทบาทในการพัฒนาตนเองได้อย่างแท้จริง และไม่เพียงแต่ภาคส่วนที่ถูกมอบหมายภารกิจโดยไม่มีอำนาจตัดสินใจอย่างแท้จริง

2. ด้านการมีส่วนร่วม Cohen and Uphoff เสนอว่า ไม่ควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพียงแค่การเข้าร่วมกิจกรรมเท่านั้น แต่ควรทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในแต่ละมิติของกระบวนการพัฒนา เพราะการมีส่วนร่วมสามารถเกิดขึ้นได้ในหลากหลายบริบท หลากหลายช่วงเวลา และหลากหลายลักษณะ โดยการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็น 4 มิติหลัก ได้แก่ 1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Participation in Decision-Making) ทั้งการกำหนดเป้าหมาย นโยบาย แผนงาน และแนวทางในการดำเนินโครงการ โดยเฉพาะในระยะเริ่มต้นของโครงการ เช่น การตั้งปัญหา และการออกแบบกิจกรรม เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่า ยิ่งประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากเท่าไร โครงการหรือกิจกรรมนั้นก็จะมีแนวโน้มจะตอบโจทย์ความต้องการของชุมชนมากขึ้นเท่านั้น 2. การมีส่วนร่วมในการนำไปปฏิบัติ (Participation in Implementation) เน้นให้ประชาชนมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมตามแผนงาน เช่น การร่วมแรงงาน วัสดุ ทุน และการจัดการ เป็นต้น เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ และเป็นการสร้างความเข้าใจและความผูกพันให้กับประชาชนต่อโครงการมากขึ้น 3. การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากผลลัพธ์ (Participation in Benefit-Sharing) มุ่งเน้นให้ประชาชนได้รับผลประโยชน์จากโครงการ เช่น รายได้ที่เพิ่มขึ้น คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การเข้าถึงทรัพยากรหรือบริการต่าง ๆ อย่าง

เท่าเทียม เพื่อการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำ และ 4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in Evaluation) เน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลโครงการ ทั้งผลสัมฤทธิ์ของโครงการ หรือกระบวนการดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อสะท้อนความคิดเห็นจากภาคประชาชนแล้วนำมาปรับปรุงหรือพัฒนาโครงการต่อไป (Cohen and Uphoff, 1980, pp. 213–235)

3. ด้านการสื่อสาร แนวคิดและทฤษฎีของ Habermas ที่กล่าวถึงการสื่อสารอย่างมีเหตุผลและพื้นที่สาธารณะ ถือเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย และการออกแบบกลไกการมีส่วนร่วมของภาครัฐและสังคมพลเมือง โดยหลักการที่ Habermas เสนอคือ การตัดสินใจเชิงนโยบายควรให้ความสำคัญกับเหตุผลทางคุณค่าและเสียงของประชาชน ไม่ใช่เพียงให้อำนาจหรือผลประโยชน์เข้าครอบงำ เขาจึงเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ 1. การสื่อสารอย่างมีเหตุผล (Communicative Action) เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ บนพื้นฐานของความเข้าใจร่วมกัน ไม่ให้อำนาจเข้าครอบงำ โดยให้ทุกคนมีสิทธิในการพูดและตั้งคำถามอย่างเสมอภาค 2. พื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) พื้นที่ทางสังคมที่ประชาชนสามารถอภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็นสาธารณะอย่างเสรี เน้นการใช้เหตุผลร่วมกัน และเปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นร่วมกัน และ 3. อำนาจสื่อสาร (Communicative Power) เน้นอำนาจที่มาจากเหตุผลและฉันทามติ ไม่ใช่อำนาจรัฐ และส่งเสริมให้ประชาชนมีบทบาทในการกำหนดนโยบายและตรวจสอบรัฐ การสื่อสารและการสร้างความเข้าใจร่วมกัน กระบวนการจัดการน้ำจะดำเนินไปอย่างราบรื่น เมื่อมีระบบการสื่อสารที่โปร่งใส สองทาง และเข้าใจได้ง่าย ทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอกตามแนวคิดของ Habermas (1984) “การสื่อสารที่ไร้อำนาจ” (communicative action) เป็นพื้นฐานของการตัดสินใจร่วมกันอย่างมีเหตุผลและสร้างฉันทามติในสังคมประชาธิปไตย (Habermas, 1984, pp. 286–290)

4. ด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources: CPRs) ที่เสนอว่า ทรัพยากรที่มีการใช้ร่วมกันสามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพหากผู้ใช้มีบทบาทเป็น “เจ้าของ” ร่วมกัน โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐเพียงฝ่ายเดียว ทั้ง 3 กลไกนี้ทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้หลักคิดเรื่อง “การพึ่งพาตนเอง” “การมีส่วนร่วมของชุมชน” และการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ซึ่ง

สอดคล้องกับงานของ Ostrom (1990) ที่เน้นความสำคัญของกติกาชุมชน กลไกการลงโทษ และการตรวจสอบร่วมกัน

ประการแรก โมเดลการจัดการน้ำตามแนวคิด Common-Pool Resources ของ Elinor Ostrom ซึ่งเน้นการกำหนดกติกาจากคนในพื้นที่เอง การกำหนดขอบเขตของการใช้น้ำ ชัดเจน และการใช้กลไกเฝ้าระวังภายในที่ชุมชนยอมรับ การดำเนินงานของกลุ่มจัดการน้ำในแต่ละหมู่บ้านเป็นตัวอย่างของการบริหารจัดการที่ไม่ต้องอาศัยรัฐรวมศูนย์ หากแต่เกิดจากการตกลงร่วมกันของผู้ใช้ทรัพยากรโดยตรง ซึ่งตรงกับหลักการของ Ostrom ที่เสนอว่าชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรของตนเองได้โดยไม่ต้องอาศัยการควบคุมจากรัฐหรือเอกชน

กล่าวโดยสรุป แนวคิดสนับสนุนที่ได้นำเสนอข้างต้น ล้วนแสดงให้เห็นว่า การจัดการน้ำโดยชุมชนที่ประสบความสำเร็จไม่ใช่ผลลัพธ์ของปัจจัยใดเพียงด้านเดียว หากแต่เป็นการบูรณาการระหว่าง “องค์ความรู้ท้องถิ่น” กับ “การสนับสนุนจากภายนอก” ทั้งในด้านโครงสร้างอำนาจการตัดสินใจ และความเข้าใจบริบทชุมชนอย่างลึกซึ้ง แนวคิดของ Pretty (1995) ชี้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้เมื่อประชาชนมีโอกาสแสดงออก ได้รับข้อมูล และมีบทบาทในการตัดสินใจในทุกช่วงของกระบวนการ ตั้งแต่การกำหนดปัญหา วางแผน ไปจนถึงการติดตามและประเมินผล

ประการที่สอง ความชัดเจนของบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบ เมื่อแต่ละฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานรัฐ มีบทบาทที่ชัดเจน ไม่ทับซ้อนกัน จะช่วยลดความขัดแย้ง และเสริมประสิทธิภาพในการประสานงาน UNDP (2006) เน้นย้ำว่า “clarity of roles” คือหัวใจของ “good local governance” โดยการแจกแจงหน้าที่ตามความสามารถของแต่ละกลุ่ม (function-based participation) จะนำไปสู่การทำงานที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

ประการสุดท้าย กระบวนการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม แผนการจัดการน้ำที่ได้จากการระดมความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ จะช่วยสะท้อนความต้องการที่แท้จริง และลดช่องว่างระหว่างนโยบายกับการปฏิบัติตามแนวคิดของ Agrawal (2001) สนับสนุนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning) โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่การจัดการทรัพยากรต้องอิงกับความรู้พื้นถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น

เมื่อเปรียบเทียบกับงานของ นิตยา พากุล, กัญญา มิชะมา และยศ บริสุทธิ์ (2563) จากการศึกษาวิจัย เรื่อง การบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อทำการเกษตรตลอดปีของชุมชนโคกล่ามแสงอร่าม อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี โดย วัตถุประสงค์

1) เพื่อศึกษาผลที่เกษตรกรได้รับหลังการส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของแหล่งน้ำ 2) เพื่อศึกษาผลที่เกษตรกรได้รับหลังการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพเกษตรกร 3) เพื่อศึกษาการบริหารจัดการน้ำและการจัดสรรน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำ และ 4) เพื่อศึกษาการบำรุงรักษาระบบการส่งน้ำ ผลการศึกษาพบว่า 1) ชุมชนมีเทคนิคในการบริหารจัดการ โดย (1) จัดเขตย่อยของพื้นที่รับน้ำให้กับสมาชิกกลุ่ม และส่งมอบน้ำที่ละเขตย่อย (2) ส่งเสริมการผลิตทางการเกษตรแก่สมาชิกให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำของแต่ละปี (3) จัดปฏิทินการส่งน้ำให้ชัดเจนเพื่อให้สมาชิกทราบและใช้วางแผนการใช้น้ำเพื่อการเกษตรในระดับฟาร์มของตนเอง และ (4) จัดการส่งมอบน้ำแต่ละครั้งที่ทำการส่งให้กับสมาชิกกลุ่มแต่ละราย 2) การจัดการบำรุงรักษาระบบการส่งน้ำ พบว่า ชุมชนมีเทคนิคในการบริหารจัดการ โดย (1) จัดเก็บค่าบริการน้ำตามขนาดพื้นที่รับน้ำของสมาชิกกลุ่ม (2) จัดการระบบการจ่ายค่าตอบแทนสำหรับผู้ดูแลการส่งน้ำ และ (3) จัดการบำรุงรักษาระบบการส่งน้ำให้สมบูรณ์ตลอดเวลา

บุผาชาติ จันทรหอม (2564) จากการศึกษาวิจัย เรื่อง แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการน้ำสู่ความยั่งยืน โดย มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการน้ำสู่ความยั่งยืน 2) เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการน้ำ รวมทั้งการประสานให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรชุมชนในระดับพื้นที่ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมการดำเนินงานของโครงการและริเริ่มกิจกรรมนำร่องระดับชุมชน และการจัดทำแผนปฏิบัติการชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำ และผลักดัน แผนสู่การปฏิบัติ ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ต้องอาศัยกลไก การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายแบบบูรณาการร่วมกัน ต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ของคนในสังคมให้มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวม และปรับวิธีคิด ทศนคติในการดำเนินชีวิตใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยลง มุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการแนวใหม่ ที่มุ่งประสิทธิภาพ และคุณภาพอย่างแท้จริง เน้นการรักษาและฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติ การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้มีประสิทธิภาพ ให้ทุกส่วนของสังคมรู้จักคุณค่าของน้ำ ใช้น้ำอย่างพอประมาณมีเหตุผล เพื่อให้ทรัพยากรน้ำมีใช้อย่างทั่วถึงให้เกิดประโยชน์สูงสุดภายใต้การพัฒนาแบบยั่งยืน โดยให้ทุกส่วนในสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมในการจัดการน้ำอย่างมีเอกภาพเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการจัดการน้ำโดยชุมชนมิใช่เพียงอยู่ที่ความเข้มแข็งของภายในชุมชนเท่านั้น หากแต่ต้องอาศัยการสนับสนุนที่ “เข้าใจและเชื่อมั่น” ในศักยภาพของท้องถิ่นจากหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งจะเป็นพลังเสริมที่ขับเคลื่อนระบบให้ยั่งยืนอย่างแท้จริง

การอภิปรายผลการวิจัยในส่วนนี้จัดโครงสร้างโดยแยกตามวัตถุประสงค์การวิจัยทั้งสามประการ และเชื่อมโยงข้อค้นพบเชิงประจักษ์กับงานวิจัยและกรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ เพื่อแสดงให้เห็นว่าผลการวิจัยมีความสอดคล้อง สนับสนุน และต่อยอดองค์ความรู้เดิมในระดับสากลและระดับประเทศ

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สภาพปัจจุบันของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญดำเนินอยู่ภายใต้โครงสร้างการกำกับดูแลแบบผสมผสานระหว่างรัฐและชุมชน โดยรัฐยังคงมีบทบาทหลักในด้านการกำหนดกรอบนโยบายและการจัดสรรทรัพยากร ขณะที่ชุมชนมีบทบาทสำคัญในระดับการปฏิบัติการ ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดบันไดการมีส่วนร่วมของ Arnstein (1969) ซึ่งชี้ว่าการมีส่วนร่วมที่ยังไม่ถึงระดับอำนาจการตัดสินใจเชิงนโยบายจะจำกัดศักยภาพของการจัดการทรัพยากรในระยะยาว

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับการศึกษาของ Pahl-Wostl et al. (2007) ที่พบว่าการจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศกำลังพัฒนามักมีลักษณะรัฐเป็นศูนย์กลาง แม้จะเปิดพื้นที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม แต่การมีส่วนร่วมดังกล่าวมักจำกัดอยู่ในระดับการดำเนินงานมากกว่าการกำหนดทิศทางเชิงนโยบาย สภาพดังกล่าวสะท้อนโครงสร้างการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐไทยที่ยังคงรวมศูนย์อำนาจ และเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กำหนดขอบเขตบทบาทของชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญ

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน

ผลการวิจัยที่เกี่ยวกับปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนด้วยกรอบแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (common-pool resources) ของ Ostrom (1990) ซึ่งเน้นบทบาทของสถาบันท้องถิ่น กติกาที่ผู้ใช้ทรัพยากรร่วมกันกำหนด และกลไกการติดตามตรวจสอบภายใน ชุมชนที่มีผู้นำเข้มแข็ง มีกติกาชัดเจน และเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง มีแนวโน้มประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรน้ำมากกว่า ซึ่ง

สอดคล้องกับงานศึกษาของ Meinen-Dick et al. (2002) ในบริบทการจัดการชลประทาน โดยชุมชนในเอเชียใต้

ในทางกลับกัน อุปสรรคที่พบจากการวิจัย เช่น ความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย การขาดแคลนงบประมาณ และความซ้ำซ้อนของหน่วยงานรัฐ สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Ribot (2002) ที่ระบุว่า การกระจายอำนาจที่ไม่สมบูรณ์ ซึ่งมีได้ถ่ายโอนอำนาจและทรัพยากรอย่างแท้จริง จะจำกัดบทบาทของชุมชนและลดศักยภาพของการจัดการทรัพยากรในระยะยาว ผลการวิจัยในจังหวัดอำนาจเจริญจึงตอกย้ำข้อจำกัดเชิงสถาบันของระบบการกำกับดูแลทรัพยากรน้ำของรัฐไทยอย่างชัดเจน

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 แนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยชุมชนอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยในประเด็นแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนสะท้อนความจำเป็นของการปรับโครงสร้างการกำกับดูแลทรัพยากรน้ำไปสู่รูปแบบที่เปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีอำนาจในการตัดสินใจมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการกำกับดูแลแบบพหุศูนย์ (polycentric governance) ของ Edelenbos et al. (2011) ที่เสนอว่าการมีหลายศูนย์อำนาจซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสมจะช่วยเพิ่มความยืดหยุ่นและประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรในระบบที่มีความซับซ้อน

นอกจากนี้ ข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ OECD (2015) ซึ่งชี้ว่าการปฏิรูปการกำกับดูแลทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับพื้นที่ ควบคู่กับการเชื่อมโยงกลไกระหว่างระดับนโยบายและระดับปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยในจังหวัดอำนาจเจริญจึงยืนยันอย่างชัดเจนว่าการกระจายอำนาจและการออกแบบระบบ governance ที่เหมาะสมเป็นเงื่อนไขชี้ขาดต่อความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในประเทศไทย

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษานี้ก่อให้เกิดข้อค้นพบสำคัญใน 5 ประเด็นหลัก ดังนี้

1) ชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญมีบทบาทในการจัดการน้ำที่หลากหลายและไม่เป็นระบบพบว่าการจัดการน้ำโดยชุมชนมีทั้งแบบ ที่ริเริ่มเองโดยคนในพื้นที่ และแบบ ที่พึ่งพาหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งในพื้นที่ที่ชุมชนมีความเข้มแข็ง ผู้นำมีวิสัยทัศน์ และมีทุนทางสังคมสูง มัก

มีการบริหารจัดการน้ำอย่างมีแบบแผน เช่น การจัดเวรดูแลฝาย การระดมทุนชุมชนในการซ่อมแซมระบบส่งน้ำ และการประชุมกำหนดการใช้น้ำอย่างเป็นธรรม

อย่างไรก็ตาม ยังมีหลายพื้นที่ที่ขาดกลไกถาวรในการบริหารน้ำ ไม่มีข้อมูลน้ำที่เพียงพอ และต้องรอความช่วยเหลือจากภายนอก

2) ความสำเร็จของการจัดการน้ำโดยชุมชนขึ้นอยู่กับผู้นำท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชน

ผู้นำชุมชนที่ “กล้าเสนอแนวทาง” และ “เชื่อมโยงหน่วยงานได้ดี” มักเป็นตัวแปรสำคัญในการสร้างความยั่งยืน เช่น ผู้ใหญ่บ้านที่สื่อสารประสานกับอบต. และโครงการชลประทานได้ และการจัดตั้ง “กลุ่มจัดการน้ำ” ในระดับหมู่บ้าน

ความร่วมมือของคนในพื้นที่ เช่น การมาช่วยกันเปิด-ปิดน้ำ จัดทำคันดิน หรือเก็บข้อมูลฝนตก ล้วนสะท้อนศักยภาพของชุมชนที่พึ่งตนเองได้

3) อุปสรรคสำคัญที่ขัดขวางการจัดการน้ำโดยชุมชน คือ โครงสร้างราชการรวมศูนย์ และความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย พบว่าหลายพื้นที่ได้รับงบประมาณ “แบบปีต่อปี” หรือ “ไม่สอดคล้องกับปฏิทินการผลิต” และการเปลี่ยนแปลงนโยบายจากส่วนกลางบ่อยครั้งทำให้ชุมชนไม่สามารถวางแผนระยะยาวได้ รวมถึงระบบงานของรัฐเน้นเอกสารมากเกินไป จนเป็นอุปสรรคต่อชุมชนที่ไม่ชำนาญด้านการจัดทำแผนหรือข้อเสนอโครงการ

4) การขาดข้อมูลและเทคโนโลยี ทำให้การจัดการน้ำของชุมชนมีข้อจำกัด เช่น หลายพื้นที่ไม่มีข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำใต้ดิน หรือข้อมูลผู้ใช้น้ำ และการบริหารจัดการน้ำจึงอาศัย “ประสบการณ์” มากกว่า “ข้อมูลจริง” ทำให้ไม่สามารถวางแผนเชิงระบบ เช่น คาดการณ์ภัยแล้ง-น้ำหลาก หรือการวางระบบสำรองน้ำได้อย่างแม่นยำ

5) ความยั่งยืนของระบบจัดการน้ำชุมชน เกิดจากการบูรณาการระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างแท้จริง

พื้นที่ที่ประสบความสำเร็จส่วนใหญ่มีกลไก ความร่วมมือแบบแนวนอน เช่น การประชุมร่วมระหว่างอบต.-ผู้นำชุมชน-ผู้ใช้น้ำ และการสร้าง “แผนแม่บทการใช้น้ำของตำบล” ในขณะที่พื้นที่ที่ขาดการบูรณาการ มักประสบกับความล่าช้า ความซ้ำซ้อนของโครงการ และความไม่ไว้วางใจระหว่างภาคี

สรุป/ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัยพบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญในปัจจุบันมีลักษณะเป็น "การจัดการร่วม" ที่ชุมชนมีบทบาทหลักในการปฏิบัติงานและกำหนดกติกา แต่ยังคงขาดอำนาจการตัดสินใจเชิงนโยบายและงบประมาณจากรัฐ โดยปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญคือ ภาวะผู้นำที่เข้มแข็งและการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาสภาพปัจจุบันของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในจังหวัดอำนาจเจริญพบว่า มีลักษณะการบริหารจัดการเชิงสถาบันในรูปแบบการจัดการร่วม (Co-management) ระหว่างภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชน โดยชุมชนมีบทบาทเด่นชัดในระดับปฏิบัติการ (Operational level) ผ่านการบำรุงรักษาและการวางกฎระเบียบในพื้นที่ ทว่าในระดับนโยบาย (Collective-choice level) ยังคงพึ่งพิงโครงสร้างงบประมาณและการกำกับดูแลจากส่วนกลางเป็นหลัก ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จชี้ให้เห็นว่า ภาวะผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างมีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย (Active Participation) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น แนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนจึงต้องมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจหน้าที่ (Governance Structure) โดยการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรชุมชนให้มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจ ควบคู่กับการบูรณาการความร่วมมือข้ามหน่วยงานเพื่อลดความซ้ำซ้อน และการสนับสนุนทรัพยากรเชิงยุทธศาสตร์จากรัฐอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างระบบธรรมาภิบาลน้ำที่เข้มแข็งและยั่งยืนในระดับฐานราก

ดังนั้น แนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนจึงต้องมุ่งเน้นการเสริมสร้างศักยภาพองค์กรชุมชน การปรับโครงสร้างการกำกับดูแลเพื่อเพิ่มอำนาจการตัดสินใจให้แก่ท้องถิ่น และการบูรณาการการสนับสนุนทรัพยากรจากรัฐอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดกลไกการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพในระยะยาว **ข้อเสนอแนะ** จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้ **ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย** ภาครัฐควรกำหนดนโยบายด้านการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนให้มีความชัดเจนและต่อเนื่อง โดยลดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายระยะสั้นที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานในระดับพื้นที่ พร้อมทั้งเร่งผลักดันการกระจายอำนาจด้านการจัดการทรัพยากรน้ำสู่ระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งในมิติอำนาจการตัดสินใจ งบประมาณ และบุคลากร นอกจากนี้ รัฐควรปรับโครงสร้างการกำกับดูแลทรัพยากรน้ำเพื่อลดความซ้ำซ้อนของหน่วยงาน และส่งเสริมรูปแบบการกำกับดูแลแบบพหุศูนย์ที่เปิด

พื้นที่ให้ภาคประชาชน ภาคท้องถิ่น และภาควิชาการมีบทบาทร่วมกันในการกำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับพื้นที่ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ ในระดับพื้นที่ ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนและคณะกรรมการจัดการน้ำอย่างต่อเนื่อง ผ่านการอบรม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถอดบทเรียนจากพื้นที่ต้นแบบทั้งในและต่างประเทศ ควบคู่กับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนในระดับลุ่มน้ำหรือระดับจังหวัด เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองและการเรียนรู้ร่วมกัน ควรพัฒนากลไกการติดตามและประเมินผลการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดตัวชี้วัดและการประเมินผล เพื่อเสริมสร้างความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และความยั่งยืนของระบบการจัดการน้ำในระยะยาว

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการและการวิจัยในอนาคต งานวิจัยในอนาคตควรขยายการศึกษาไปสู่การเปรียบเทียบข้ามพื้นที่หรือข้ามประเทศ เพื่อทำความเข้าใจปัจจัยเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในบริบทที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ควรผสมระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณหรือเชิงผสม เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของข้อค้นพบและการนำไปใช้เชิงนโยบาย รวมถึงการศึกษาในมิติทางการเมืองและสถาบัน เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างรอบด้าน

เอกสารอ้างอิง

- กรมชลประทาน สำนักงานชลประทานที่ 7. (2567). ข้อมูลสรุปสถานการณ์น้ำในจังหวัดอำนาจเจริญ. ขอนแก่น: ผู้แต่ง.
- จันทร์หอม บ. (2564). แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการน้ำสู่ความยั่งยืน. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 6(6), 340–356.
- นิตยา พากุล, กัญญา มียะนา และยศ บริสุทธิ. (2563). การบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อทำการเกษตรตลอดปีของชุมชนโคกกล่ามแสงอร่าม อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี. *วารสารเกษตรพระจอมเกล้า*, 38(2), 270–279.
- วสันต์ เหลืองประภัสร์. (2553). การบริหารปกครองกับความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของรัฐ. ใน อัมพร อารังลักษณ์ (บก.), *การบริหารปกครองสาธารณะ (Public Governance): การบริหารรัฐกิจในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและสิ่งพิมพ์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2566). แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง.
- Agrawal, A. (2001). Common property institutions and sustainable governance of resources. *World Development*, 29(10), 1649–1672.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. New York, NY: World Development.
- Edelenbos, J. (2011). Co-producing knowledge: Joint knowledge production between experts, bureaucrats and stakeholders in Dutch water management projects. *Environmental Science & Policy*, 14(6), 675–684.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Vol. 1. Reason and the rationalization of society*. Boston, MA: Beacon Press.
- Meinzen-Dick, R., Raju, K. V., & Gulati, A. (2002). What affects organization and collective action for managing resources? Evidence from canal irrigation systems in India. *World Development*, 30(4), 649–666.
- OECD. (2015). *Water governance in OECD countries: A multi-level approach*. Paris, France: OECD Publishing.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2010). Polycentric systems for coping with collective action and global environmental change. *Global Environmental Change*, 20(4), 550–557.
- Pahl-Wostl, C., Mostert, E., & Tàbara, D. (2007). The growing importance of social learning in water resources management and sustainability science. *Ecology and Society*, 12(2), Article 5. Retrieved from <https://doi.org/10.5751/ES-02052-120205>

Pretty, J. N. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World Development*, 23(8), 1247–1263.

Ribot, J. C. (2002). *Democratic decentralization of natural resources: Institutionalizing popular participation*. Washington, DC: World Resources Institute.

UNESCO. (2022). *World Water Development Report 2022: Groundwater – Making the invisible visible*. Paris, France: UNESCO Publishing.